

İlhanlylarda zikke görnüşleri

Category: Kitapcy,Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 января, 2025

İlhanlylarda zikke görnüşleri İLHANLILARDA SİKKE FORMLARI

Bir medeniyeti tanıtırken, o ülkenin idari şeklini, dinlerini, dillerini, inançlarını, iktisadi durumlarını, kültürel ve sosyal yaşamlarını bilmek, bulundukları toprakların tarihi geçmişini, coğrafi durumlarını göz önüne almak bunların sonucunda da ait olduğu medeniyetin, etkileşimler ile birlikte sentezleşmiş olan öz kültür ve sanatını tanımak mümkün olabilir. Sivil ve dini yapılarda, el sanatlarında, taş, ahşap, maden, tekstilde, el yazmalarında görülen ögeli veya ögesiz sanat göstergelerine ilave olarak sikkelerde, ait olduğu medeniyetin tarihini, coğrafyasını, dinini, idare şeklini, hükümdarları, saltanat sürelerini, inançlarını, sanat etkileşimlerini, iktisadi durumunu ortaya koyan değerli bir vesikadır. Sikkenin madeni cinsiyle, gramajıyla, üzerindeki tarihleme ile figürlü veya figürsüz ögeleriyle, bahsekonu devletin dönemi aydınlanır. Bu sebeptendir ki sikkeler, yazılı tarihi vesikalar kadar önem kazanarak tarihe ışık tutarlar.

13-14 yüzyıllarda tarihte önemli bir yere sahip olan Moğol ve İlhanlılar, Cengiz Han'ın sülalesidir. Yayılma alanlarının büyüklüğü dolayısıyla, "Moğol Dünya İmparatorluğu" ünvanını alan Moğol ve İlhanlılarının kültürleri, Hanların saltanat süreleri, dini inanışları, sanat etkileşimleri ele alındıktan sonra, sikkelerinin formları ve süsleme ögeleri bu gözlemler altında incelenecektir.

Cengiz Han'la ortaya çıkan Moğol Devleti, bu dönemde Şamanist olup dinleri kendilerine mahsus ayinlerden, üfürükçülükten, sihirden oluşmuştur. Zaman zaman bazı kimselerce dinsiz addedilmeleride bu sebepten olsa gerektir.[1] Araştırmacılar, Moğolların Şamanist adetlerine ait detaylı bilgi olmadığını ve Moğolların yalnız bir tek Tanrı'ya inandıklarını, bunun yanı sıra bazı tali tanrılarının da bulunduğunu ifade etmişlerdir.[2] Moğollar, Gökke yerin, Tanrı'nın eseri

olduğunu, saadet ve felaketin ondan geldiğini, öldükten sonra öbür dünyadada bu dünya ile aynı hayat şartlarıyla yaşandığını, Hanlar'ında Tanrı'nın buyruğunu yerine getirmekle mükellef kişiler olduklarına inanmışlardır.

"Mengü tegri küçündür" ibaresi yani "Ebedi Tanrı'nın gücü ile" düşüncelerini ilk on yıldaki futuhatlarında mühür ve vesikalarında kullanmışlardır. İbadetlerinde ise özellikle doğan güneşi, ayı, bazı tasavvurları, bilhassa ejdarhayı mukaddes saymış ve bu yüzden de doğaya önem vermiş, güneş ve ay tutulmalarında davullar çalarak şeytanı ürkütmüşlerdir. Güneşe karşı üç defa diz çökülerek özel ayinler yapılmış.

Tanrı'ya içki ikram edilerek kadehler havaya fırlatılmış, yemin ve mukavele akdinde de içine altın koyulan kan içilmiştir. Moğollar ayrıca yağmur taşının varlığına da inanmışlardır. Şamanistler, (Kam) rahip-müşavir sıfatını taşımış, efsun ve büyüçülükle meşgul olmuşlardır. Moğolistan'da, bazı batıl fikirler, resmi hayatta yürürlükte olmuştur Ancak bu geleneklerin İran'da, İlhanlı'larda artık görülmediği de izlenmiştir.

Rüyalar hayatlarında büyük rol oynamış, dokuz rakamı kutsal sayılmış, ölülerin gömüldüğü yer saklı tutulmuş, özellikle de hanların gömülmesi sırasında seyahatler yasaklanmış, bunlar da ananelerini oluşturmuştur. Ancak bu ananeleri ilk defa Gazan Han bozmuş, kendisine Tebriz'de muhteşem bir türbe yaptırmıştır.[3] Cengiz Han ve Ögeday koyu Şamanist oldukları için hiç bir dine itibar etmemiş, Göyük Hristiyanlığa aşırı temayül göstermiş, Kubilay Budiliği seçmiş, ancak budi eserlerle birlikte İncil'i, Kuran'ı ve Tevratı'da Moğolcaya çevirtmiştir.[4] Hülagü'de en az onun kadar Budizim'e meyilli olmuştur.[5] Hülagü ile Abaka döneminde Tibet lamalarıyla çok yakın temaslar sonucu, Budist mabedleri adeta saçılmış denecek kadar fazlalaşmıştır. Zaman zaman bu dini inanış farklılıkları ifrat derecesine varan hadiseler de meydana getirmiştir. Abaka, Memluk Sultanına yakınlık gösteren Kaysariye Müslüman halkının büyük bir bölümünü öldürmüştü,[6] daha sonra Argun ile birlikte üzerinde "baba-oğul ve ruhu Kudüs namına" ibaresini ve haç işaretini taşıyan paralar bastırmış, bu hareketlede

Hülagü'den daha ileri bir dincilik gütmüşlerdir. Ayrıca Abaka'nın karısı Despina Hatun, Rum ortadoks olduğu için, evlendiği zaman seyyar bir kilise korosu ile Tebriz'deki Rum kilisesinin tezyinine, İstanbul'dan ressamlar getirtmiştir.[7] Nasturi kilisesine bağlı olan Despina Hatun, aynı zamanda Bizans Hükümdarı Michel'in gayrimeşru kızıdır. Papazların, büyük itibar kazanmaları ve saraydaki pek çok kadının da Hristiyan olması, Argun Dönemine rastlamıştır.

Budizim ve Hristiyanlık, bu dönemlerde çok yaygın olmuş, genede devlet adamları ile hanedanda Müslümanlar da bulunmuştur. Kibarların yani soyluların özellikle budi olmaları usulden olmuştur. Bu dönemlerde, Şamanlığın ve Budiliğin sadece hükümdarlara has inanış biçimi olduğuna da inanılmıştır. Karkorum'da inanışları farklı pekçok halk ve Hristiyan yaşamış, yerli Nasturiler'le birlikte Macarlar, Alanlar, Ruslar, Gürciler, Ermeniler, Fransızlar da içinde olmuştur.[8]

Müslümanlık, 1295 yılında, Gazan Han'la büyük zafer kazanmış, 1300 yılından itibaren ise resmi din olarak kendini göstermiştir. Bir moğol hükümdarının İslami yazılarla ilk sikkesi ise Musul'lu Bedred-Din Lulu Töregen adına kestirilmiştir.[9] Hernekadar, Müslümanlığın resmiyet kazanması bu tarihlerde görülmüşse de, Devlet mühürlerinde ve sikkelerde Müslüman yazıları önceden de kullanılmıştır. İlhanlı'ların Hristiyan yazıları taşıyan paralarında da dini ibareler yer almıştır. Gürcistan Kralı V. David, 1296 tarihinde İslami ibareleri taşıyan Hristiyan yazılı para bastırmıştır. Bu arada Hanefi mezhebini seçen Gazanın Şii motiflerini taşıyan para bastırdığı söylenmiş ancak, bugüne kadar bu paraların varlığı tesbit edilememiştir.[10]

Annesi, Orgo Hatun tarafından vaftiz ettirilmiş ve Aslen Hristiyan olan Olcaytu, önce budist ve sonra da Müslüman olmuştur. İlk dönem paralarında dört halifenin adı bulunmuş, daha sonra 12 imam isimleri bunların yerini almış ve Şiiliği seçmiştir.[11] Döneminde ifrata varan Şii ve Sünni kavgalarının önü, onun erken ölmesi üzerine önlenmiştir. Daha sonra Sünni olan oğlu Abu Said yerine geçmiş ve tekrar dört

halifenin ismini sikkelere koydurtmuştur.[12]

Moğollarda, Budilik, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi dini inançlar, hanların dönemlerinde, hanlara göre, farklı farklı seçilmiş, zaman zaman da birinden diğerine karşı şiddetli tepkiler görmüştür. Örneğin Gazan Han başa geçtiği zaman budi papazlarını İran'ın dışına sürmüş, aslen Hristiyan olan ve daha sonra 1282 yılındaki cülüsünde Ahmed ismini alan Teküdar ise, budi mabetlerini tahrip ettirmiştir.[13]

İslamlık İran'da Abu Said'den sonra, 16. asrın başına kadar mezheplerin arasına sıkışıp kalmış ve Safevilerle birlikte Şiilikte karar kılınmıştır. Mogol hükümdarları ile birlikte hanımları da Müslümanlığı benimsemiş, asiller de tamamiyle Müslümanlığı seçmiştir. Hem İslamda hemde Hristiyanlıkta bu dinlere girenler dinin gereği olan isimleri almak zorunlu olmuş, Tekedür Han, (Ahmed) Gazan, (Mahmud) Olcaytu, (Mohammed) Arpa, (Mo'eez üd-Din) isimlerini almıştır. Ancak bu isimler pek tutmayıp asıl isimleri ile anılmışlar, bu isimler de vesikalarda kullanılmıştır Abü Said de (Ala üd-Din) lakabını almıştır (vesikalarda ve sikkelerde Moğol dilinde Busaid). İran'da, Moğollar artık tamamiyle moğol isimlerini bırakmış ve hanlarına da Kağan ünvanı verilmiştir. Daha sonraları İran'da bu kelime kısaltılarak "Kaan" olarak yazılmaya başlanmıştır. Anlamı ise "hanların üstünde" demektir. Büyük Han Cengiz'in ikinci neslinden itibaren bu kelimeye bir de oğul ilave edilmiştir.[14]

İran hükümdarlarının sikkeleri üzerinde, "Büyük-Han", "daima Kaan" veya ekseriya "al-a'zam" lakabı bulunmuş ve 1295 yılına kadar hükümlanlık hakları böylece tevsik edilmiştir. Bununla beraber İran Moğollarında zaman zaman bu ünvanlar kullanılmamış, Örneğin Hülagü Mongke'nin ismi sadece "Han" olmuş, Kubilay ise zamanında "İlhan-al-Mo'azzam" ünvanını almıştır İlhan kelimesi ise "memleketin hükümdarı" veya "sulh hükümdarı" şeklinde tefsir edilmiştir.[15] Abaka kendi ismini sikkelerinde kullanmıyarak, amcasının ünvanı ile sikke kestirmiş, "Ka'an-al-adel" ve "İlhan" adları verilmiştir. 1295 yılına kadar hükümdarlar bu ünvanları taşımış, Geyhatü ve Baydö dönemlerinde bu ünvanlar Moğol yazıları ile

yazılmıştır.[16] Gazan ilk defa “Ka’an” ünvanının kullanarak mevkinin böylece ilan etmiştir. Diğer sikkelerinde “Sultan-ul a’zak Gazan Sultan Mahmut” ismi ve daha sonra da “Mengü Tengri Küçündür” ibaresi ilave edilmiştir.

Olcaitu ilk olarak uzun şark ünvanlarını değişik biçimlerde kullanmıştır. Abü Said kendine sadece “as-Sultan ol-a’zam Abü Sa’id Bahadür Han” ünvanını almıştır. 1335 yılından sonra ise hükümdarlar kendilerine sadece “Sultan” ünvanını uygun bulmuş, nadiren lakablar kullanılmıştır. Hükümdarlığı tescil eden makam anlamını taşıyan “Sultan” kelimesini, Cengiz Han, Gazan ve Sati Beg de ünvan olarak kullanmışlardır

Dini tecihleri arasında gelgitler yaşıyan Moğol Hanları ve İlhanlı’lar çoğu zaman ecnebi hükümdarlara karşı ünvanları ile değil, hükümdarlık alemetleri ile temsil edilmiştir. Alem ve harp işareti olan sancak, çetr ve buna ilave olarak Hükümdar tamgası, serpuşunda tuğ olan bir asa, sancak taşıyıcı ve noube de bunlara katılmıştır Alem ve harp işareti olan astrolojik inançları, çok kuvvetli bir şekilde yaşamlarında yer almıştır. Hükümdarın taç giyme töresinden, harp açmaya kadar yıldızlara bakarak hareket etmişler, özellikle Gazan Han yıldızlardan çok iyi anlaması ile ünlenmiştir. Yıldızlara verilen önem dolayısıyla Hülagü de Meragede bir rasat evi kurdutmuştur. O dönemlerde hem doğuda hem de batıda, yıldızlar ve asroloji bilimi, devletlerin üzerinde mühimce bir rol oynamış, bu inançlarla ilgili ögeler, hertürlü sanatta olduğu gibi, sikkelerde de yerlerini almıştır. Artuklu’ların, Selçuk’luların sikkeleri bu inançlar ışığı altında meydana gelmiş, mitolojik ve astrolojik konularla kestirilmiştir.

Mali işlemlere gelince, Devlet işlerinde hükümdar ile onun mahiyeti tarafından yürütölem merkezi bir teşkilat mevcuttur. Devletin iktisadi gücüne yani maliyesine, Moğollarda birinci vezir “Na’eb” ile diğer memurlar “Şahebe Divan” bakmıştır. Dini vesikalarda “Mengü tengri küçündür,” ibaresi yer almıştır. 1276 da, Göyük dönemine kadar vesikalara hükümdarın adı koyulmamış, 1280’den sonra da “Kaan” ünvanı bir satırın başında yer amıştır. Bu vesikalar ince uzun Çin örneğine uygun biçimde hazırlanmıştır. Tarih sola konulmuştur.[17] Emirlerin

işleyiş şeklinde ise, Gazan döneminde “Kanün ül-ümür”e istinaden hazırlanan (hükümdar sarhoş olmadığı zaman) buyruk müsveddeler (savad) sunulmuş, yapılan değişikliklerden sonra kağıt kaleme gönderilerek, “Alçı” (kalemin en yüksek dört memurundan biri) “Kara Tamga” sını basarak damgalanmıştır. Önceleri katipler vesikaları en yüksek mühür “Al Tamga” ile damgalamışlar, ancak suistimaller yapılması üzerine, hususi bir kalem memuru bütün yarlıqları kelime kelime “defter” “cem’i defatir”e kaydetmeye başlamıştır. İlhanlıların damgaları yani alemeti ve sembolü (arma anlamında) sırt sırta iki yarım hilalin bir dik çizgiyle kesilmesi şeklindedir (çizim 1). Bir de Çin kültüründen alınan, taşıyanların her yere serbestçe girip çıkmalarını sağlayan “gümüş tülani plaka (Peyza)” işlem görmüştür.

Hükümdarın verdiği bu vesikalarda, rutbe alemetlerini yani “Payza”ları veren özel teşkilat, çalıştıkları dillere göre Moğol, İran, Uygur, Tibet gibi bürolara ayrılmış, bürolarda da belirli bir “formül kitabı”na göre hareket edilmiştir. Üzerindeki yazı tamgayla aynı yazıyı taşımak zorunlu olmuş, zaman zaman Peyzalara” bir aslan, bir kılıç ve doğan güneş” de resmedilmiştir. Peyzalardaki bu resim, Gazan’ın, Olcaytu ve Abu Said’in sikkelerinde de yer almıştır. İlhanlı sikkelerinde bundan başka, oturan bir adam, kuş, güneş, süvari, balık, tavşan altı kollu yıldız (bu aynı zamanda sürülere kızgın demirle vurulan bir damgaydı) sembollerde kullanılmıştır.

Peyzalar yüksek devlet memurlarına, başeğdirilen hükümdarlara, devlet kuruyelerine, yabancı elçilere, büyük ruhanilere, özel himayeye muhtaç kişilere verilmiştir. Bazı sorumsuzluklar nedeniyle, Gazan peyzaları, kadınlarla, prenseslerin vermemelerini, görevi biten memurlardan da geri alınmasını emretmiştir.[18]

Peyzalarda derecelere ve ehemmiyetli mevkilere göre büyük veya küçük yapılmış, hazine memurları hilal hakedilmiş “Pa’iza hezane,” hudut memurları “safler” ise tunç peyzayı kullanmıştır.

Eski dönemlerde devlet damgası iki renkli olarak, iyi bilinmiyen haberler için mavi renk (kök tamga), alelade

işlerde ise al tamga kullanılmıştır. Ayrıca posta işlerinde yeşil, devlet dairelerinde kontrol için ise siyah damga işlev görmüştür.

Damgalar dört köşe şekle sahipken, Gazan Han, yuvarlak damga kullanılmasını istemiş fakat yuvarlak damga tutunamamıştır. Damgalar vesika ve mektuplarda kullanılmıştır. Birinci vezir altın damga taşımış, kırmızı damgalı emirlere ise vilayetin hakimlerinin de baş eğmeleri zorunlu kılınmıştır.

Gazan zamanında, sultanların kırılların işleri ve mühim devlet dosyaları Yaspisden (yeşim) mamül büyük damga ile, hakimlerin, imamların, şeyhlerin vs. evrakları gene yeşimden küçük damga ile mühürlenmiş, daha az mühim işler için ise altın damga kullanılmıştır. Orduda ve kasa ile ilgili işlemlerde ise altın damga işlem görmüştür.[19]

Maliyeyi tedvir eden zat yani “Şahib-i divan”, devletin ve maliyenin idaresini, hazine gelirlerinin artırılmasını, devlet umurunun tanzimini, postaların idaresini, nafia işlerinin yürütülmesini, para bastırılmasını ve hazinenin ihtiyacı olan işlerin yaptırılması gibi görevleri üstlenmiştir. Maliye vezirinin yanında bir de müfettişlik makamı olan “Maşref ül-mamalık” yer almıştır. Bu makamının yani müfettişliğin, Elcezire’de daimi olmasına karşılık diğer şehirlerde olup olmadığı henüz tesbit edilememiştir.

İlhanlı devletinin iktisadi durumu daha kuruluken bile Cengiz Han ve Hülağun’un seferlerinden dolayı zayıf kurulmuştur. Vergi ödeyenler azınlıkta olmuş, ayrıca hanların cülus şenlikleri devlet bütçesine ağır yükler getirmiştir. Geyhatu döneminde yaptığı israflar ve hayvan vebası, devleti iflas ettirmiş bunun üzerine kağıt para çıkarılması teşebbüsünde bulunulmuştur. Gazan 1295 tarihlerinde Tebriz zenginlerinden borç para almış, israfın önünü almak için bazı tedbirlere başvurmuş, bütün para havalelerini Gazan bizzat imzalamış, Devlet hazinesi için müfettişler tayin etmiş, senede iki defa maliyeyi kontrol ettirmiştir. Olcaytu döneminde ise ordunun masrafının gelirden fazla olduğu görülmüştür.

İlhanlı Devleti’nde para ünitesi dinar olmuş. Vezini ve ayarı değişikliklerle birlikte tedavüldeki dinar 4.24-7. gr. olarak

seyretmiştir. Gümüş dirhem ise Argun zamanında 2.26-2.59 gr. arasında değişmiştir. Daha sonraları ise 1.4. gr'a kadar inmiş, hatta kanunen tersbit edilmiş olan yarım dirhem de 1.23-1.30 gramajdan 1.18'lere düşmüştür. Tüccarların %20 zararına sebep olan ayar düşüklüğü gibi sebepler sonucu, Geyhatu döneminde vezir Şadrüd Din'nin teşvikleriyle Çin taklidi kağıt para çıkarılmıştır. Değeri yarım ila on dinar arası değişen, üzerinde arapça dini ibarelerinde yer aldığı, Çin'ce yazılı uzunlamasına bir banknot olan kağıt para (Çav) Çao'ların çıkışı ile birlikte halk, Eylül/Ekim 1294 tarihlerinde ellerinde bulunan altın ve gümüşü, teslim zorlanmış, teslim etmeyenler için ise ölüm cezaları konmuştur. Bu kağıt paralar için yeni basımevleri kurulmasına karar verilmiş, ancak hiç tutulmayan ve iktisadi çöküntüye sebep olan bu uygulama iki ay sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu karmakarışık para sisteminden, Gazan'ın başa geçmesiyle değişik bir uygulamaya gidilmiştir. Buna göre müşterek para birimi "Dinar-ı rabeh" çıkarılmış, yeni Dinarın vezni 2.14 gr. olmuş, eski dinarın 2.1/3 eşit, tedavüldeki "Abbasi dirhemi" (3 miskal) yerine geçmiştir. Bu tam-kıymet madenlerin üzerinde, Kubilay'ın emriyle, takliti çok zor olan "Pagspa" yazısı ile işaretlenmiştir. Ayrıca sikke basma işlemi de Gazan tartından teftiş ettirilen resmi basım evlerine verilmiştir. Yeni sikke kullanılmaya başlanmış ancak eski dinar ve dirhemlerde tedavülde işlem görmeye devam etmiştir.

Abu Sa'id dönemi sikkeleri ise 3.56 gr'da seyretmiş, bu dönemlerde (1335 tarihlerinde) gümüş dirhemlerle dinarlar arasındaki nisbette 14 olarak oturmuştur.[20] Abu Sa'id İlhanlı'lar içinde en fazla sikke kestiren Han olmuştur.

Büyük Moğol Devleti zamanında "Baleş" denilen (altın Baleş=Baleş-i sorh) para da kullanılmış ancak İlhanlı Devleti'nde bundan çok az bahsedilmiştir. Cengiz Han döneminde Baleşin değeri 75 altına tekabül ederken,[21] Çin'de zamanla kıymetinde farklılaşma olmuş, bir altın Baleş, 200 Baleş kağıt paraya muadil olmuş, bir gümüş Baleş bu kıymetin onda birine yani 20 dinarda bir kağıt Baleşe alınmıştır.

İran'da kullanılan kıymetli para birimi Tümen ise, 10.000

Dinar'a eşittir. Ayrıca, Altıordu Devleti'nde önemli bir rol oynayan "yascot" (Akşom=gümüş çubuk) ismine de İran kaynaklarında rastlanmamıştır. Bunlardan başka "tenke" de Moğollarda kullanılan para birimlerinden birisi olmuştur.

Büyük Moğol Devleti ve İlhanlıların sikkelerinde kullandıkları yazılara gelince, Arapçadan başka Uygur harfleri ve Moğolca kullanılmış, Sadece Gazan Han ve Kubilay, Tibet papaslarından P'ags-pa (sayın) b L.o-grosrgyal mts'an tarafından icadedilmiş ve adını taşıdığı "PAGS-PA" özel yazısını sikkelerine koydurtmuş, Abaka'dan itibaren ise Moğolca kullanılmıştır.

İlhanlılar döneminde sikke üretiminin artması sonucu, 200 Darphane faaliyet göstermiştir. Yer tutacağından tamamını veremeyeceğimiz bu darphanelerden, Tebriz, Süleymaniye, İsfahan, Tiflis, Musul, Anadolu'da ise Erzurum, Erzincan, Sivas, Bayburt, Adilcevaz, Van, Siirt, Bitlis, Malatya, Harput, Niksar, Tokat, Ankara Kastamonu, Samsun, Amasya, Kırşehir, Kayseri, Aksaray, Alanya, Amid örneklerden bir kaçıdır.

Büyük Moğol Hanları ve İlhanlı Devleti'nin kuruluşundan tarihten silinişine kadar kayıtlara geçen dönemleri, coğrafi konumları, dinleri, inançları, dilleri, münasebette oldukları ülkelerle kültür ve sanat etkileşimleri, iktisadi durumları yani bütün bu faktörler sonucu inanılmaz derecede zengin olan sikke kompozisyonları meydana getirmelerine sebep olmuştur.

Büyük Moğol Hanlığı ile İlhanlı Hanlarının, Yapı ve Kredi Bankası Müzesi ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde, teşhire sunulmuş ve her iki Müzecedeki kronolojik sıralamaları yapılmış, yayımlanmış olan 1143 sikke örnek alınarak incelenmiştir.

Bahse konu sikkeler, sanat tarihi yönleriyle incelendiğinde figürlü ve figürsüz olmak üzere ikiye ayrılmış olup, figürlü sikkeler özellikle herhangi bir dönemde kestirilmemiş, Hanların sikkeleri içerisinde zaman zaman tek tük basılmıştır. Bunlar; Turakine, (1242, 1245) atlı süvari, (Örnek 1) Argun Han, (1284-1291) kuş, tavşan, Geyhatu, (1291-1295) insan başlı güneş, Gazan Han, (1295-1304) şir-i hurşit, Olcaytu, (1305-1316) şir-i hurşit, (Örnek 2) Ebu Said Bahadır Han, (1316-1335) şir-i hurşit, sade aslan, sade güneş, Sati Beg

Han, (1338-1339) güneş, Süleyman Han, (1339-1344) Mührü-süleyman içinde insan başlı güneş, (Örnek 3) figürlü olan sikkelerdendir.

İkinci gurubu oluşturanlar ise inanılmaz derecede zengin formlara sahip sikkelerdir. Özellikle Gazan Han, Olcaytu, Ebu Said Bahadır Han ve Süleyman Hanların sikkelerinde hemen hem bütün formlar kullanılmıştır. Sikkelerin kompozisyonu, kestirenin özelliklerini aksettirmesi yönünden en önemli merhalelerinden biridir. Hatta ünlü filozof Aristoteles “sikkede en son adım tipidir” diyerek konunun ehemmiyetini dile getirmiştir.[22]

Moğol ve İlhanlı sikkelerinde yer alan formlar, ikiden fazla çizgili daire, daire (inci dizili veya düz çizgili), dört damlalı daire, kare (inci dizili veya düz çizgili), Mühr-ü süleyman veya altı kollu yıldız, kolları birbirinden geçen mühr-ü Süleyman[23] dört yapraklı yonca, 5 yapraklı yonca, sekiz dilimli gül yaprağı (sekizden fazlada görülmektedir),[24] altıgen, köşeleri damlalı altıgen, Elips, Mihraplı, Dilimli üçgen, dört dilimli kare,[25] Daire ortalı altı kollu yıldız (göbekli yıldız), dört dilimli çiçek, daire ortalı dört dilimli çiçek (göbekli çiçek), kartuşlu, altı bölmeli yıldız iki yürek geçmeli kare, dört yürek geçmeli kare, dört yürek geçmeli yonca gibi otuza yakın kompozisyon (Çizim 2) teşhirdeki sikkelerden tesbit edilebilenlerdir.

Moğollarla aynı dönemi paylaşan veya daha önceki dönemlerde yaşamış olan devletlerin sikkelerinde, ancak altı yedi forma raslanırken, Moğol ve İlhanlılarda adete renk cümbüşü tabiriyle kompozisyon zenginliği yaşanmaktadır. İşin enteresan tarafı ise bir bölümü, diğer devletlerde görülen formlarla aynı oldukları halde çoğunluğu ilk defa burada rastladığımız kompozisyonlardır. İkiyüze yakın darphane ve çok büyük bir bölgeye yayılan istilaların bu çeşitliliği meydana getirdiği muhakkaktır. Kaan’ların sikkeleri, dönemleri itibariyle incelendiğinde; Mengü Dönemi’nde, (1251 – 1260) formlar Eyyubi sikkelerinde görülen mühr-ü süleyman, düz ve inci dizili daire ile kare formları olup, çoğunlukla gümüş sikkeler kestirilmişti. Geçme, yıldız, altı kollu yıldız, bir iki

sikkedede üç dişli çatal motifli arma bulunmaktadır. Darphaneler ise Irak bölgesindedir (Örnek 4).

Hülagü Han Dönemi'nin (1256-1265) sikkelerinde gümüş ve bakır çoğunlukta olup, en fazla kare, inci dizili daire, mühr-ü süleyman formları görülmüştür. İç süslemelerde çok az sayıda sikkede, yıldız, rumi ve arma kullanılmıştır (Örnek 5).

Abaka Han Dönemi (1265-1282) sikkelerinde kompozisyonlar zenginleşmekte, daire ve kare sikkelerin yanı sıra en fazla altı kollu yıldız ve çift çizgili dört yapraklı yonca formu bulunmaktadır. Rumi, palmet, yürek geçmelerde iç dizaynda kullanılan öğelerdendir. İslami sikkelerin içinde dört yapraklı yonca görülmemiş, Selçuklu sikkelerinde de bir iki örnekte rastlanmıştır (Örnek 6). Yonca formu daha ziyade Tacikistan ve Özbekistan sikkelerinde kullanılmıştır.[26]

Ahmed Tekedur Han Dönemi'nde (1282-1284), sikke formu olarak daha ziyade kare ve inci dizili daire kompozisyonları seçilmiş son derece sade iç süslemesiz, incelenen yedi sikkesinden yalnızca birinde yıldız motifinin kullanıldığı görülmüştür.

Argun Han Dönemi (1284-1291) sikkeleri de gümüş ağırlıklı olup, o da Ahmed Tekedür Han gibi son derece sade, kare ve daire kompozisyonlu sikke kestirmiştir. İç süslemelerde yıldız, yürek biçimli geçme, rumi, uçları bonbeli çiçek formları kullanılmıştır. Kuş ve tavşan motifinin bulunduğu iki figürlü sikkesi mevcuttur.

Geyhatu Dönemi'ne ait (1291-1295) incelenen yedi aded gümüş ve bakır sikkeler, son derece sade biçimde inci dizili daire ve kare formudur. İç süslemede yıldız, uçları bonbeli çiçek motifi görülmüş, bakır bir sikkesinde ise güneş figürü kullanılmıştır.

Baydu Dönemi'nin (1295) mevcut olan, yalnızca inci dizili daire şeklinde kestirilmiş bir adet bakır sikkesi incelenmiştir.

Gazan Han Dönemi'nde (1295-1304), Gazan Han'ın 120 yakın sikkesinden, yüzün üzerinde gümüş, 7 civarında bakır, 3 adet te altın sikkesi incelenmiştir. En fazla sikkesi bulunan Hanlardan biri olma özelliği ile elliikiden fazla darphanede basım yapılmıştır. Fazlaca kullanılan kompozisyon ise beş

yapraklı yonca olmuştur (Örnek 7). Bunun yanı sıra, ilk defa mihrap formu bu dönemde kullanılmış, ayrıca kare, mührü süleyman, yedi dilimli gül yaprağı kompozisyonları ile sikkeler kestirilmiştir. İç dizaynında şir-i Hurşit motifi, rumiler, palmet, (yürek) üç gözlü (Örnek 8) geçmeler, girift geçmeler[27] hemen hemen bütün sikkelerde yer almıştır. Beylikler Dönemi'nde ve Erken Osmanlı sikkelerinde de aynı çok gözlü geçmeler burada olduğu gibi bütün sikkeleri süslemiştir. Bu süslemeler Moğol ve İlhanlı istilasının sanat etkileşimlerini bariz bir şekilde ortaya koymuştur. Buradaki sikkelerde görülen dokuz gözlü geçmeler, Olcaytu ve Abu Said Han sikkelerinin hemen hepsinde yerlerini almıştır. Sikkelerde gördüğümüz geçmeler geometrik süsleme amacının dışında ayrıca inançlardan kaynaklanan mitolojik ve manevi değerlerde taşımaktadır.

Bazı geçmelerin uçları üç yapraklı lale motifi ile (Fleur de jist) bitmektedir ki bu motif beyliklerde özellikle de Karamanoğullarında, İsfendiyaroğullarında, Eşrefoğullarında, Menteşeoğullarında çokça kullanılmıştır. Gazan Han'ın sikkelerinde görülen diğer bir geçme motifi de çift yılan örgüsünden kaynaklanan ejder düğümüdür ki bu da sikkelerde, bolluk, bereket, evren, su, yağmur sagataryus olarak simgelenmektedir. Dört gözlü bu motif en eski süsleme öğelerinden biri olarak, Sümer sanatından, Roman sanatına kadar, Maya'lardan, Orta Asya'ya, Çin'den Mısır'a kadar görülen ve her tür sanatta kullanılan bir imgedir. Sikkelerdeki tezahürü ise bolluk, bereket, güç, kudret anlamlarını yüklenmesi şeklindedir.

Olcaytu Dönemi'nin, (1304-1316) incelenen yüzün üzerinde gümüş ile birlikte, altın ve bakır sikkelerinin kompozisyonları da çok zengindir. Bu dönemde kesilen sikkelerde ağırlık altı dilimli gül yaprağı ile, beş yapraklı yoncadır. Ancak bunun yanı sıra, yedi dilimli gül yaprağı, dört dilimli yonca (Örnek 9), dilimli üçgen, beş dilimli gül yaprağı, kare, daire formları da çokça kullanılmıştır. Bir sikkesinde şir-i hurşit motifi de yer almıştır. Uçları bonbeli çiçek motifi, yıldızlar, ejder geçmesi, üç gözlü (yürek) geçme, rumi

motifleri ile hemen hemen bütün sikkeleri dizayn edilmiştir. Çok zengin süslemeye sahip olan bu dönem sikkelerinde özellikle rumi motifinin güzelliği dikkat çekmektedir.[28] Rumi motifli sikkeler, Selçuklu'larda altı dilimli gül yapraklı paralarda, dilimlerin başladığı veya bittiği kısımlarında (Örnek 10-Çizim 1) olmak üzere ve gene, Türk Memlûklüleri ile Artuklu sikkelerinde de yer almıştır. Ancak Moğol ve İlhanlı sikkeleri bu konuda çok zengin örnekler vermiştir. Olcaytu'nun bu çok zengin süslemeli ve kompozisyonlu sikkeleri altmışa yakın şehirlerdeki darphanelerde basılmıştır.

Abu Said Han (1216-1335), şüphesiz ki İlhanlı Hanları içinde seksenin üzerinde darphanede ve en çok çeşitli forma sahip sikke bastıran, diğerlerine göre de en fazla altın sikkesi olan Handır. Altın, bakır ve en fazla da gümüş olmak üzere ikiyüze yakın sikke üzerinde yapılan araştırmalarda, mihrap, dört dilimli kare (Örnek 11), kartuşlu, sekizgen (Örnek 12), düz daire, kare, sekiz dilimli gül yaprağı, çok dilimli yonca, beş yapraklı yonca, dilimli üçgen, mühr-ü süleyman (altı kollu yıldız), dört yapraklı yonca, birden fazla daire formu, elips kompozisyonlarına rastlanmıştır. Bu çeşitli formlar aşağı yukarı aynı çoklukta kullanılmıştır. Abu Said Han'ın bakır sikkeleride, çokca süslü olup, şir-i hurşit, tek aslan, insan yüzlü güneşle dizayn edilmiştir. Asıl dikkati çeken husus ise sikkelerinde, ortada bulunan yazının alt ve üst taraflarında köşelerde olmak üzere dört tarafta girift dokuz gözlü geçmeler görülür ki, bu süsleme hemen hemen bütün paralara yerleştirilmiştir (Örnek 13). Bundan başka yıldız, bir iki beş gözlü geçmede kullanılmıştır. Olcaytu'nun sikkelerindeki bitkisel ağırlıklı süslemeler, Abu Said'de yerlerini geometrik süslemelere bırakmıştır.

Arpa Han (1335-1336) ve Musa Han (1336-1337) dönemlerine ait üç dört sikke üzerindeki formlar, düz ve inci dizili çift daire olup, yalnız Arpa Han'da değişik bir form daha görülmüştür ki bu diğer hiçbir hanın sikkesinde yer almamıştır. Ortada büyükçe bir dairenin kenerlarından başlayıp biten altı üçgendir ki (merkezi bölmeli altı kollu yıldız), bu

forma diğ er devletlerdede hen  z rastlanmamıştır ( rnek 14). Arpa Han'ın sikkelerinde i  s    emesinin bulunmamasına karşılık, Musa Han'da iki adet yıldız motifi görülmektedir. Muhammed Han Dönemi'nin (1336-1338), otuz civarında darphanede basılmış ve teşhirdeki kırk beş sikkesi üzerindeki yapılan araştırmalarda, çok değişik formların bulunduğu görülmüştür. Daire formunun yanısıra, g l yapraklarının sayıları on beşe kadar artmış vede en fazla kullanılan kompozisyon olma özelliğini göstermiştir.

Zaman zaman altı dilimli olan bir formda da, herbir dilim de üç dilime bölünerek zengin bir süsleme meydana getirmiş, ayrıca dilimlerin bitiş noktalarında minik minik çıkıntılar da kompozisyonu tamamlamıştır ( rnek 15). Bundan başka dilimli üçgen ile merkezden başlayan çizgilerle altıya bölünmüş yıldız formu da kullanılmıştır ( rnek 16). Muhammed Han'ın sikkelerinde görülen bu değişik dilimli yıldız formu diğ er devletlerin sikkelerinde tesbit edilememiştir.

Togay Timur Han (1338-1351), Cihan Timur Han (1339-), Satı Beg Han (1338-1339) Dönemlerine ait az sayıdaki sikkelere göre, Togay Temurtaş'ın hemen hemen bütün sikkeleri düz altıgen veya köşelerinde damla bulunan altıgen formunda, Cihan Timurtaş'ın dört, beş yapraklı yonca, altıgen, Satı Beg'in sikkeleri ise dört dilimli  i ek ( rnek 17) ile beş yapraklı g lden oluşmaktadır. Ayrıca Sati Beg'in altı kollu yıldız içinde insan yüzlü güneşli sikkesi de bulunmaktadır. İlk defa Sati Beg'de görülen daire ortalı dört dilimli  i ek (göbekli  i ek) kompozisyona daha önce hiçbir devletin sikkesinde rastlanmamıştır.

Süleyman Han (1339-1344) dönemi sikkeleride, Gazan Han, Olcaytu ve Abu Said Han'ın sikkeleri kadar zengin ve bol çeşitlilik gösterir. Yirmiye yakın darphanede kestirilen sikkelerinde gene ilk defa burada rastladığımız iki veya dört kenarın ortalarında (yürek) geçme yer alan kare formudur ( rnek 18). Süleyman Han'ın sikkelerinin  n yüzleri çeşitli kompozisyonlarla dizayn edilirken, umumiyetle arka yüzleri elips forma sahiptir ( rnek 19). Mihrap, sekiz dilimli yaprak, daire, altı kollu yıldız, beş yapraklı yonca, dört damlalı

daire (Örnek 20), sikkelerinde görülen formlardır. İç süslemelerde biri ki girift geçme ile bir adet te figürlü sikkesinde, altı kollu yıldız içinde insan yüzlü güneş yer almıştır.

Anuşirvanın (1344-?) ondört sikkesi incelenmiş, bu Han'ın sikkeleri de çeşitlilik göstermiş, elips, iki yürek geçmeli kare, üçgen, dilimli yonca, kartuşlu gibi formlarda kestirilmiş, içlerinde azda olsa yıldız motiflerinin yer aldığı görülmüştür.

Moğol ve İlhanlı sikkeleri daha önce de belirttiğimiz gibi hiç bir ülkenin sikkelerinde görülmiyen zenginlikte kompozisyona sahiptir. Ne İslam ülkelerinde ne de Selçuklu, Artuklu[29] gibi devletlerde olmıyan yeni formlar burada karşımıza çıkmıştır ki, daha sonra bu formların tesirleri, Anadolu Beyliklerinin sikkelerinde de görülecektir. Örneğin Altıgen formu, Saruhanoğulları, İnançoğulları, İsfendiyoğulları sikkelerinde, dört dilimli kare, Germiyoğulları, Eretnaoğulları ve Osmanlının ilk dönem sikkelerinde yerlerini almıştır.

Mihraplı, yürek geçmeli kare, dört damlalı daire, kartuşlu, dört yapraklı çiçek gibi formlar ilk defa Moğol ve İlhanlı sikkelerinde görülmüş olup, bunlarda herhangi bir darphaneye mahsus olmayıp, tamamen saltanatın isteği üzerine kestirilen sikkelerdir. Örneğin Mihraplı sikkeleri, Abu Said Bahadır Han (Bayburt, Tebriz, Sincar, Rey, Maden, Samhasur, Kaşan, İsferayn, İsfehan, Hamadan, Erzurum, Antalya, Bazar) darphanelerinde, Süleyman Han ise (Hısn)'da kestirmiştir. Ayrıca Süleyman Han'ın, elips sikkeleri ise (Nahcivan, Tebriz, Bakü) darphanelerinde darbettirilmiştir.

Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, çok geniş topraklara yayıldıkları için diğer ülkelerin sikkelerinde görmediğimiz kadar zengin ve çok çeşitli forma sahiptir. Aşağı yukarı her Han, kendi dönemlerinde özellikle daha çok benimseyip sevdiğini söyleyebileceğimiz formları kullanmıştır. Örneğin Olcaytu Han pek çok çeşililiğe rağmen daha ziyade altı dilimli gül yapraklı ve beş yapraklı yonca formuyla sikke kestirmiştir. Abu Said Bahadır Han'ın sikkeleri ise, daire, sekiz kartuşlu,

sekiz dilimli gül yaprağı ve kare formlarındadır. Togay Timur Han, altıgen, Satı Beg Han çiçek (göbekli) formunu en çok benimsemişlerdir. Gene ilk defa bu dönemde sikkelerin iç süslemelerinde geçmeler ve rumiler adeta her sikkede olmak üzere Gazan Han'da, Abu Said Han'da, Olcaytu'da bol miktarda kullanılmıştır Süslemeli bu sikkeler değişik darphanelerde kestirilmiştir (Çizim 1). Daha sonra bu formlar ve süslemeler sanat etkileşimlerinin bir sonucu olarak, aynı dönemi paylaşan veya daha sonraki dönemlerde hüküm süren devletlerin sikkelerinde de karşımıza çıkacak, öyleki Anadolu'da kurulan Beyliklerin sikkelerinde, bu formlar tek süsleme ögesi olma özelliğini taşıyacaktır. Kökenini Orta Asya ve Uzak Doğu'da bulduğumuz çok gözlü geçme süsleme öğeleri, Karahanlı, Tacikistan, Özbekistan paralarında bulunduğu gibi, kutsal addedilen inanç objeleri üzerinde de bolca görülmektedir (Örnek 21).

Sonuç olarak Moğol ve İlhanlı sikkelerinde görülen formların, pek çoğu Orta Asya kaynaklı (Çizim 3) olup, araştırmalarımız sırasında bu kompozisyonların, İslami sikkelerde, Selçuklu, Artuklu ve Beyliklerde olmadığı görülmüştür. Moğollar ve İlhanlılar çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüşler, diğer münasebette oldukları ülkelerle sanat ve kültür alışverişinde bulunmuşlar, ancak sikkelerinin formlarını ve içteki süslemelerini daha ziyade Orta Asya kaynaklı olarak kestirmişlerdir. Moğol ve İlhanlılar, dönemlerini paylaştıkları devletlerin ve daha sonra kurulan Beyliklerin sikkelerini bariz bir şekilde etkilemişlerdir (Örnek 22, 23). Ancak bu etkilenme güç ve kudret altında olabileceği gibi, Moğolların ortadan kalkmalarından sonrada devam etmiştir. Bu sanat akımının devamı ise, Moğol ve İlhanlı Sikkelerinin formlarının estetik güzelliklerinden de kaynaklandığının göstergesi olmuştur.

Gündegül A. PARLAR,
Sanat Tarihçisi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 919-927

■ Kaynaklar:

- ♦ ALPTEKİN, Coşkun. “Selçuklu Paraları” Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1971.
- ♦ ARTUK, İbrahim ve Cevriye. “İstanbul Arkeoloji Müzeleri Teşhirdeki İslami Sikkeler Katalogu”, Cilt 1, Cilt 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.
- ♦ ARTUK, İbrahim ve Cevriye, Artukoğulları Sikkeleri, Sümer Kitapevi, İstanbul, 1993.
- ♦ ARTUK, İbrahim ve Cevriye, “Bazı Önemli Sikkeler”, VII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, C. II., Ankara, 1970.
- ♦ ARTUK, İbrahim ve Cevriye, “Erzurum Meliki Muglis el-Din Tuğrul ve Oğlu Cihanşah Adına Basılan Sikkeler”, IX. Tarih Kongresi, Ankara, 1981.
- ♦ ARTUK, İbrahim ve Cevriye, “II. Keyhüsrev'in Üç Oğlu Adına Kesilen Sikkeler”, Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- ♦ ARTUK, Cevriye. “III. Keyhüsrev ve Sahte Selçuklu Sultanı Cimri Adına Kesilen Sikkeler”, Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- ♦ ARTUK, Cevriye, “Numusmatik İlmi, Çalışanları, Faydaları ve Numismat Koleksiyoncuları”, V. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Seminer Bildirileri, Konya, 1995.
- ♦ AYKUT, Nezihi. “Türkiye Selçuklu Sultanı Siyavuş’un (Cimri’nin) Sikkeleri”. Belleten C. LII., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.
- ♦ AYKUT, Tuncay. “Moğol ve İlhanlı Para Tarihi”, Ak Akçe, Yapı Kredi Bankası Koleksiyonu, İstanbul, 1992.
- ♦ BAYRAM, Sadi. “Mühr-ü Süleyman ve Türk Kültüründeki Yeri”, Sanat Tarihindeki İkoğrafik Araştırmalar, Günel İnal’a Armağan, Ankara, 1993.
- ♦ BERTOLD, Spuler, İran Moğolları, Çeviren Cemal Köprülü, T. T. K. Yayınları, Ankara, 1987.
- ♦ BEKSAÇ, A. Engin, İlhanlılarda Sanat, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, 2000.
- ♦ BİBİ, İbni. “El Evamirü’l-Alai’ye Fi’l-Umuri’l-Alai’ye

(Selçukname) I., II. ", T. C. Kültür Bakanlığı 1000 Temel Eser, Hazırlıyan, Nursel ztrk, Ankara, 1996.

♦ BUTAK, Behzad. XI., XII., XIII., Yüzyıllarda Resimli Türk Paraları, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

♦ CEZZAR, Mustafa. Anadolu ncesi Türklerde Őehir ve Mimarlık, İstanbul, 1997.

♦ ÇAM, Nusret. "Türk ve İslam Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Muh-r-i Süleyman) ", Prof. Dr. Yılmaz nge Armağanı, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1993.

♦ ÇOBANOğLU, Ahmet Vefa, İlhanlılarda Sanat, Türkiye Dıyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, İstanbul, 2000.

♦ ÇORUHLU, Yaşar, "Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi", Türk Dünyası Araştırmalar Dergisi, Sayı 98, İstanbul, 1985, 162.

♦ DAVIDOVICH, Elena Hoards of Ancient And Medival Coins FromTajikistan., M 1979.

♦ DEMİRİZ, Yıldız. Osmanlı Mimarisinde Süsleme, Kültür Bakanlığı, İstanbul, 1979. DİYARBEKİRLİ, Nejad. Hun Sanatı, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul, 1972.

♦ EDHEM, İ. Galib Monnaies Turcomanes, Constantinople, Mihran İmprimeur, 1894.

♦ GALİB, İsmail. Takvim-i Meskukat-ı Selçukkiye, Ankara, 1971.

♦ GÜLENSOY, Tuncer, " Türk Kültür Tarihinde Damgalar ve Taşçı İşaretleri, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını Kayseri, 1991.

♦ GR, Selçuk. Antik Sikkeler, İstanbul, 1976.

♦ İSTANBUL Araştırma Merkezi. "Türkler Anadolu'da" Ziraat Bankası Kültür Hizmeti, İstanbul, 1996.

♦ KÖYMEN, Mehmet Altay. Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

♦ KURU, Alev (Çakmakğlu). "Türk Sanatında Palmet ve Lale Motiflerinin Değerlendirilmesi Hakkında Bir Deneme", Belleten C. LXL., Sayı 230, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.

♦ KÜÇÜK, S. Kutluay, Sanat Tarihi Termolojisinde Lotus ve Palmet, C. Esad Anısına, Sanat Tarihi Seminer Bildirileri, Mimar Sinan Üniversitesi Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul, 2000.

- ◆ MÜLAYİM, Selçuk. Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1982.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, "Rumi Motifinin Zoomorfik Kökeni Hakkında", Uluslararası Osmanlı Öncesi Türk Kültür Kongresi Bildirileri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1989.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, "Erken Devir Türk Sanatı Araştırmaları", Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1989.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, Değişimin Tanıkları, Ortaçağ Türk Sanatında Süsleme ve İkonografi", KaktüsYayınları, İstanbul, 1999.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, ÖGEL, Bahaeddin. Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, "Türk Mitolojisi" C. I. -II., Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, ÖGEL, Semra. Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı, TürkTarih Kurumu, Ankara, 1966.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, "Ortaçağ Çerçevesinde Anadolu Selçuklu Sanatı", Malazgirt Armağanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1993.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, "Anadolu Selçuklu Sanatı Ortamı", IX. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1981.
- ◆ MÜLAYİM, Selçuk, Anadolu Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları, İstanbul, 1994.
- ◆ ÖNEY, Gönül. Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1975.
- ◆ ÖZKEÇECİ, İlhan, Türk Tezhib Sanatı ve Tezyini Motifler, Erciyes Üniversitesi, Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, Kayseri, 1992.
- ◆ PARLAR, Gündegül. "Artuklu Sikkelerinde Figüratif Ögeler", Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu, Türkiye Dıyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları, Elazığ, 1999.
- ◆ PARLAR, Gündegül, "III. Osman'ın Fındık Sikkelerindeki Bitkisel Bezemeler", Osmanlı Cilt II., Yeni Türkiye Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- ◆ PARLAR, Gündegül, "Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Görülen Altı Dilimli Gül Yapağı Kompozisyonu", Antalya VI. Selçuklu Semineri Bildirileri, Antalya, 2000 (Basımda), Antalya İl

Kültür Müdürlüğü.

♦ PARLAR, Gündegül, “Anadolu Selçukluların Yıldız Kompozisyonlu Sikkeleri”, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu Bildirileri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2000.

♦ PARLAR, Gündegül, “Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Kompozisyonlar”, IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Araştırmaları Sempozyumu Bildirisi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van, 2000.

♦ PARLAR, Gündegül, “Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Bitkisel Bezemeler Rumi ve Palmet Motifleri”, Pr. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı Sanat Yazıları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 2001.

♦ PARLAR, Gündegül, “Sanat Tarihi Yönleriyle Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkeleri ”1. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Selçuk Üniversitesi, Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 2001.

♦ PARLAR, Gündegül, “Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figüratif Ögeler”, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

♦ PARLAR, Gündegül, “Figürlü Anadolu Selçuklu Sikkelerinde İnanç Felsefesi” Sanat ve İnanç Sempozyumu, Mimar Sinan Üniversitesi, Türk Sanat Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2000 (Basımda).

♦ SPENGLER, William FandWayne G. SAYLES. “Turkoman Figural Bronze Join And Their Iconography”, Lodi Wisconsin Clio’s Cabinet, 1992.

♦ SÜSLÜ, Özden. Tasvirlerine Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1989.

♦ ŞEVKET, Pamuk. Ak Akçe Moğol ve İlhanlı Sikkeleri, Yapı Kredi Koleksiyonları, İstanbul, 1992.

♦ TEKÇE, Fuat. Pazırık, Altaylar’da Bir Halının Öyküsü, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1993.

♦ Tekin, Öğüz. “Aes Rude’den Denarius’a Roma Sikkeleri”, Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, İstanbul, 1988.

♦ TURAN, Osman. Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.

- ◆ TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1996.
- ◆ TURAN, Osman, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Balış, Cilt 5, İstanbul, 1992.
- ◆ YAPI ve Kredi Bankası. Doğu-Batı Arası Bir Gök Kusağı, İstanbul, 1994.
- ◆ Asya'dan Anadolu'ya İnen Rüzgar, İstanbul, 1994.
- ◆ Kudret ve Huner, İstanbul, 1994.
- ◆ Kudret ve Huner I., İstanbul, 1994.
- ◆ Akdeniz'in Mor Bin Yılı, İstanbul, 1999.
- ◆ YAŞAR, Yücel-SEVİM, Ali. Türkiye Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
- ◆ YUVALI, Abdülkadir, İlhanlılar, Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi. Cilt 22, İstanbul, 2000.

■ Dipnotlar:

- [1] Bertold, Spuler, İran Moğolları, Ankara, 1987, 187.
- [2] Bertold, Spuler, a.g.e.,, 188.
- [3] Bertold, Spuler, a.g.e.,, 196 Engin, Beksaç-A. Vefa Çobanoğlu, İlhanlılar, İslam Ansiklopedisi, 106.
- [4] Bertold, Spuler, a.g.e., 223
- [5] Bertold, Spuler, a.g.e., 199.
- [6] Bertold, Spuler, a.g.e., 231; İbni, Bibi, Selçukname, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, 15; – Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul. 1996, 551.
- [7] Bertold, Spuler, a.g.e., 237.
- [8] Bertold, Spuler, a.g.e., 224.
- [9] Bertold, Spuler, a.g.e., 209; Abdülkadir, Yuvalı, İlhanlılar, İslam Ansiklopedisi, Cilt 22, 103.
- [10] Bertold, Spuler, a.g.e., 210.
- [11] Bertold, Spuler, a.g.e., 203.
- [12] Bertold, Spuler, a.g.e., 213.
- [13] Bertold, Spuler, a.g.e., 204.
- [14] Bertold, Spuler, a.g.e., 295.
- [15] Bertold, Spuler, a.g.e., 295.
- [16] Bertold, Spuler, a.g.e., 296.

- [17] Bertoldd, Spuler, a.g.e., 316.
- [18] Bertold, Spuler, a.g.e., 317.
- [19] Bertod, Spuler, a.g.e., 321; Osman, Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul, 615; İbrahim ve Cevriye Artuk, Sikkeler Katoloğu, Cilt 11, 764.
- [20] Bertold, Spuler, a.g.e., 332.
- [21] Bertold, Spuler, a.g.e., 332; -İslam Ansik., Balış, Cilt 5, İstanbul, 1992, 22;- İbrahim ve Cevriye Artuk, Sikkeler Katoloğu, Cilt 11, 765.
- [22] Gündegül, Paralar, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Yazı Dışı Figütatif Ögeler, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2001.
- [23] Yıldız Kompozisyonlu Anadolu Selçuklu Sikkeleri, Türk Dünyası Kültür ve Sanat Sempozyumu, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2000.
- [24] Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Görülen altı dilimli Gül Yaprığı Kompozisyonu, Antalya VI. Selçuklu Semineri, Antalya 2000.
- [25] Gündegül Paralar, Osmanlı Kuruluş Dönemi Sikkelerinde Kompozisyonlar, 4. Eyüp Sultan Sempozyumu, 2000.
- [26] Gündegül Paralar, a.g.e., Kültür Bakanlığı, 2000.
- [27] Gündegül, Parlar, Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Sikkelerinde Geçme Motifleri, Türk Projesi, Yeni Türkiye Kültür ve Sanat Yayınları.
- [28] Gündegül, Paralar, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Bitkisel Bezemeler, Rumi ve Palmet Motifleri, Prof. Dr. Zafer Bayburtluoğlu Armağanı, Sanat Yazıları, Kayseri, 479.
- [29] Gündegül, Paralar, Anadolu Selçuklu Sikkelerinde Kompozisyonlar, IV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Dönemi Kazı ve Araştırmaları Sempozyumu, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayını, 2000.
- Taryhy makalalar